
Vasja VEHOVAR, Andrej MOTL, Lija MIHELIC, Boštjan BERČIČ,
Andraž PETROVČIČ*

ZAZNAVA SOVRAŽNEGA GOVORA NA SLOVENSKEM SPLETU**

Povzetek. V članku najprej ločujemo kaznivi sovražni govor od drugih oblik spornega komuniciranja, predvsem od neprimerne izražanja (npr. kletvic) in nesprejemljivega govora, ki je lahko predmet civilnih tožb (npr. razžalitve). V empiričnem delu analiziramo razumevanje sovražnega govora med slovenskimi uporabniki interneta. Izkaže se, da sporno komuniciranje uporabnike sicer zelo moti, vendar pa sovražni govor razumejo izjemno ohlapno. Na eni strani ga večinoma sploh ne prepoznajo, na drugi strani vanj vključujejo druge oblike spornega komuniciranja, ki jih ni mogoče kazensko preganjati kot sovražni govor. V sklepni razpravi umeščamo rezultate v kontekst prizadevanj za boljše razumevanje in tudi reguliranje sovražnega govora.

Ključni pojmi: svoboda govora, svetovni splet, spletni mediji, komentarji, moderiranje, internet, družboslovna informatika

171

Uvod

Redki družbeni pojavi so na presečišču tako velikega števila področij kot sovražni govor, saj ta sega od družboslovja in jezikoslovja do medicine (npr. psihiatrije) in tehnike (npr. informatike). Dodatno kompleksnost prinaša dejstvo, da je sovražni govor pogosto predmet javnih razprav, zgražanj in očitkov. Zato poudarjamo, da se kaznivi sovražni govor nanaša izključno na problematiko odnosa do družbenih skupin, s čimer je ločen od izražanja sovraštva proti določeni osebi, npr. žalitve, grožnje, zaničevanje, zasmehovanje, obrekovanje, mobing itd. Vse navedeno se namreč v javnosti pogosto (in napačno) obravnava kot sovražni govor.

Čeprav je sovražni govor povezan z elementarnim čustvom sovraštva, se je

* Dr. Vasja Vehovar, redni profesor statistike na Fakulteti za družbene vede, Andrej Motl, univ. dipl. sociolog, sodelavec Spletno oko, Lija Mihelič, univ. dipl. varstvoslovka, koordinatorica Spletno oko, dr. Boštjan Berčič, docent na Fakulteti za družbene vede, dr. Andraž Petrovčič, asistent na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

formalna obravnava vzpostavila šele v začetku prejšnjega stoletja, predvsem v kontekstu rasnega sovražstva v ZDA (Walker, 1994) in razprav, ali upoštevajoč svobodo govora, sovražni govor sploh lahko omejujemo. Vzporedno s tem so se razvijale tudi druge širše družboslovne (npr. sociološke) obravnave.

Destruktivni vpliv sovražnega govora je nesporen. Poleg nevarnosti spodbujanja fizičnega nasilja obstajajo tudi psihološke posledice. Cox (1959: 383) meni, da zavračanje na podlagi na primer barve kože postavlja žrtev v položaj, v kakršnem so zelo grde osebe in osebe z boleznijo, ki sproža odpor ali gnus. Prizadeti namreč sčasoma pričnejo verjeti, da so slabi (leni, neumni, umazani, vraževerni, ničvredni itd.), kot jih v to prepričuje večina (Allport, 1954: 77–78).

Na širjenje izkrivljenih predstav o »drugih« so pogosto vplivali verski in politični voditelji, danes pa to vlogo večinoma prevzemajo mediji, bodisi kot posredniki bodisi samostojno (Prodnik, 2011). Vloga medijev je pomembna (van Dijk, 2000: 37), ker ima večinsko prebivalstvo malo stika z diskriminiranimi skupinami, mediji pa razlike pogosto potencirajo.

Dotatno razsežnost je sovražni govor dobil z novimi oblikami komuniciranja po elektronski pošti in spletu (forumi, socialna omrežja, klepetalnice, komentarji). Nastale so nove možnosti spornega komuniciranja, ki jih posebej spodbuja percepcija spletne anonimnosti (Turkle, 1995) in odsotnost splošno sprejetih normativnih okvirov (Keats Citron in Norton, 2011). V primerih, ko je identiteta jasna in javna (npr. spletna socialna omrežja), je namreč spornega komuniciranja bistveno manj.

Čeprav je sovražni govor na svetovnem spletu v Sloveniji predmet pogostih javnih razprav, je v družboslovnem smislu slabo raziskan. V prispevku zato razvijamo analitične nastavke za njegovo obravnavo, pri čemer ga umeščamo v širši kontekst družbeno spornih (npr. nezaželenih, neprimernih, neprijetnih, nesprejemljivih) oblik komuniciranja.¹ V empiričnem delu obravnavamo prijave sovražnega govora točki Spletno oko² in raziskavo o percepciji sovražnega govora v populaciji uporabnikov interneta. Ob tem preverjamo hipotezo, da uporabniki ne ločujejo dobro kaznivega sovražnega govora od drugih oblik spornega komuniciranja. V zaključku povzemamo rezultate in orišemo možne pristope k izboljššanemu razumevanju tega področja.

Sovražni govor: opredelitev in razumevanje

Sovražni govor je tesno povezan z vprašanjem zagotavljanja individualne svobode ob hkratnem zagotavljanju nujne stopnje družbenega nadzora, kar

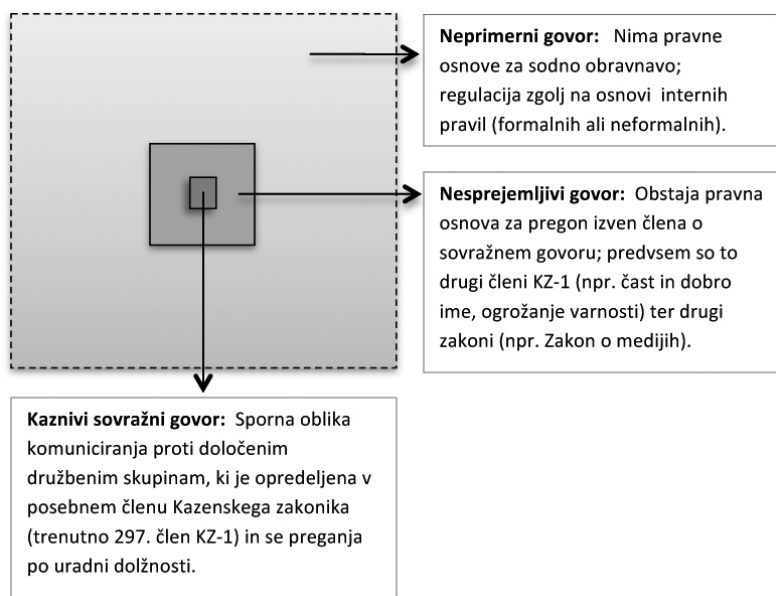
¹ Izraza »govor« in »komuniciranje« uporabljamo kot sopomenki.

² Spletno oko je prijavnica točka v Centru za varnejši internet, ki je vključen v EU-omrežja Inhope in Insafe; v Sloveniji projekt koordinira FDV.

je vprašanje, ki vznemirja vse od začetkov moderne družbe (Mill, 1859/1994: 83). V tem pogledu je poučna deklarirana zavezanost svobodi govora v ZDA (znani prvi amandma), kjer kljub temu najdemo številne primere omejitev. Podobno je v drugih državah, vsem težavam navkljub (npr. definicije, kriteriji, družbene spremembe). Med oblike spornega komuniciranja, ki so izvzete iz svobode govora, praviloma sodi sovražni govor, predvsem v smislu pozivanja k nasilju do družbenih podskupin (Vehovar in Mihelič, 2011).

Tudi v Sloveniji je razumevanje sovražnega govora zelo raznoliko. Svobodomiselni uporabniki interneta zanikajo obstoj problema in se sklicujejo na svobodo govora oziroma interneta. Obstajajo tudi mnenja, da je to sicer »... osrednja kulturološka tema slovenskega interneta, čeprav je kot problem manj kot minoren« (Crnkovič, 2011). Obroben problem naj bi bil tudi zato, ker »... lahko spletno stran s sovražnim govorom zapustimo in na nas kot razumska bitja ne more vplivati« (Mišo Alkalaj v Keber, 2011). Nekateri želijo problematiko celo prestaviti od akterjev na aktiviste in sovražni govor pripisujejo tistim, ki nanj opozarjajo (Leskošek, 2005: 9). Na drugi strani se sovražni govor razume zelo široko - vključeval naj bi tudi grožnje, žalitve in vulgarni jezik - in se za vse to pričakuje tudi oster sodni pregon. Poseben primer je politično obračunavanje, kjer se sovražni govor pogosto obravnava nekonsistentno in z dvojnimi merili. Skrajni primer je praksa, ko se kar vsako nestrinjanje razume sovražno, v smislu, da je sovražni govor enostavno govor mojega sovražnika (političnega nasprotnika).

Slika 1: RAZČLENITEV SPORNIH OBLIK KOMUNICIRANJA

Družbeno sporne oblike komunikacije strukturiramo v Sliki 1. Največji delež spornega komuniciranja smo označili kot družbeno *neprimerni govor*. To so predvsem kletvice, žalitve, vulgarizmi ali druge oblike družbeno nezaželene, nespodobne in nemoralne rabe jezika. Gre za področje svobode govora, kamor država sicer ne more posegati, se pa lahko tovrstno komuniciranje omejuje interno, torej v organizacijah in okoljih, kamor vstopamo prostovoljno (npr. šole, univerze, cerkve, podjetja, društva, stranke) in s tem pristajamo tudi na ustrezna interna pravila komuniciranja (formalna ali neformalna). Navedeno velja tudi za spletna mesta, kjer ima lastnik načeloma pravico – saj gre za njegov zasebni (virtualni) prostor – postavljati lastna pravila obnašanja, podobno kot v svojem stanovanju.

Država se v imenu zaščite javnega interesa v tovrstna interna pravila redko vmešava. Izjemoma, tako kot npr. ponekod ščiti pravice aktivistov do javnega agitiranja v zasebnih nakupovalnih centrih (kljub nasprotovanju lastnikov), lahko tudi v medijih uveljavlja načelo pravice do objave ali popravka (proti volji medija). Podobno se lahko tudi npr. zasebni blog v omejenem smislu obravnava kot javni prostor, vendar pa morajo morebitne omejitve temeljiti na sorazmernih razlogih; torej le, če gre za očitno protipravnost (Bogataj Jančič in dr., 2007: 273–274). Poseg države v vsebino spletnega mesta je torej reguliran zelo restriktivno, podobno kot npr. poseg v zasebnost stanovanja.

Ločeno smo v Sliki 1 označili javno spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti, ki se preganja po uradni dolžnosti. Gre za najožji segment spornega komuniciranja, ki opredeljuje *kaznivi sovražni govor*; trenutno ga ureja 297. člen Kazenskega zakonika (2008).

Primere, ko je sporno komuniciranje mogoče obravnavati na osnovi neke druge pravne podlage (izven 297. člena KZ), smo označili kot družbeno *nesprejemljivi govor*. Pri tem gre lahko za zaščito javnega interesa na specifičnih področjih (npr. medijska zakonodaja), večinoma pa gre za potencialne civilne tožbe na predlog prizadete stranke (npr. ogrožanje varnosti, razžalitve zoper čast in dobro ime).

Tako ostre razmejitve seveda ne najdemo v širšem kontekstu obravnave spornih oblik komuniciranja (npr. Erjavec in dr., 2000; Kogovšek in Petković, 2007; Kuhar, 2009). Posebej v sociološkem smislu se sovražni govor običajno preliva po vseh treh segmentih Slike 1. Pogosto je vključena tudi široka paleta subtilnega jezikovnega izražanja, ki postopno prerašča v nestrpnost, stereotipe, predsodke in diskriminacijo do drugačnih (Motl, 2009). Zarisovanje meja je nadvse občutljivo in nejasno (Hanžek, 2007), kar dobro poznamo iz npr. zgodovine nacizma. Svež primer je tudi množični morilec Breivik na Norveškem, ki je ubijal (tudi) v imenu nestrpnosti in sovraštva do tujcev (Horvat, 2011). Njegovo spletno komuniciranje se je raztezalo od povsem legitimnih in legalnih oblik demokratičnega

delovanja, preko stopnjevanja neprimernih, nesprejemljivih in sovražnih zapisov, vse do zaključne tragedije (Vidic, 2011). Zaskrbljujoče je, da so strinjanje z njegovimi pogledi na spletu izražali številni spletni uporabniki, kar sicer zgolj odseva obstoječo nestrpnost do tujcev v državah EU (Mekina, 2011).

V nadaljevanju bomo pojem sovražnega govora uporabljali le za najožji segment kaznivega sovražnega govora. Ostale oblike spornega komuniciranja bomo označevali kot nesprejemljivo ali neprimerno komuniciranje.

Regulacija sovražnega govora v Sloveniji

Združeni narodi so smernice postavili že v Splošni deklaraciji človekovih pravic (1948), v evropskem okviru pa to področje urejajo predvsem Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Konvencija o kibernetiski kriminaliteti in Dodatni protokol h Konvenciji o kibernetiski kriminaliteti, pa tudi sklepi Sveta evropske unije. Slovenija ima v tem pogledu usklajeno ureditev. Ustava v 63. členu prepoveduje spodbujanje k neenakopravnosti, nestrpnosti, nasilju in vojni, kazensko odgovornost v prvem odstavku 297. člena pa določa Kazenski zakonik KZ-1 (2008): »Kdor javno spodbuja ali razpihuje narodnostno, rasno, versko ali drugo sovraštvo, razdor ali nestrpnost, ali spodbuja k drugi neenakopravnosti zaradi telesnih ali duševnih pomanjkljivosti ali spolne usmerjenosti, se kaznuje z zaporom do dveh let.« Podobne sankcije so v drugem odstavku omenjenega člena predvidene v primeru širjenja rasističnih idej, zagovarjanja ali upravičevanja genocida in drugih dejanj zoper človečnost, tretji odstavek pa navaja, da v medijih kazensko odgovarja tudi urednik.

Zakonodaja se pogosto spreminja, kar priča o težavah, hkrati pa otežuje vzpostavitev pravne prakse. Tako že aprila 2012 stopa v veljavo Zakon o spremembah in dopolnitvah Kazenskega zakonika KZ-1B (91/2011), ki predvideva razširitev sovražnega govora (poleg neenakosti na osnovi narodnosti, rase ...) še na »druge osebne okoliščine«, predvsem pa dodaja pogoj, da mora biti dejanje storjeno »na način, ki lahko ogrozi ali moti javni red in mir, ali z uporabo grožnje, zmerjanja ali žalitev«. Prvi del te navedbe v grobem formalizira obstoječo pravno prakso, medtem ko drugi del odpira vrata bistveno širši obravnavi kaznivega sovražnega govora. Navedena razširitev temelji na okvirnem sklepu Sveta (2008), pri čemer je razširjena določba, ki jo je Slovenija sicer v celoti prevzela v svojo zakonodajo, zgolj opcijska.

Podobna omejitev spodbujanja k narodni, rasni, verski, spolni ali drugi neenakopravnosti je v 8. členu trenutnega Zakona o medijih (2006), pri čemer Varuh človekovih pravic (2008: 28) opozarja na odsotnost sankcij za kršitev. Seveda pa npr. spletni forumi v formalnem smislu ne spadajo

avtomatično med spletne medije,³ čeprav se tudi komentarji bralcev v programskih vsebinah spletnih medijev po mnenju Varuha človekovih pravic (2008: 29) lahko štejejo kot del programskih vsebin samega medija. Vsekakor je treba forumske vsebine razmejiti od morebitnih uredniško oblikovanih vsebin; jasno pa morajo biti navedena tudi pravila uporabe (Bogataj Jančič idr., 2007: 249).

Komentarje v spletnih medijih ureja tudi 16. člen Kodeksa novinarjev Slovenije, ki nalaga odgovornemu uredniku ukrepanje, če objava ni v skladu s pravili (Kodeks novinarjev Slovenije, 2011). Pomembna navedba je tudi v 21. členu: »Spodbujanje k nasilju, širjenje sovraštva in nestrpnosti ter druge oblike sovražnega govora so nedopustni. Novinar jih ne sme dopustiti, če pa to ni mogoče, se mora nanje nemudoma odzvati oziroma jih obsoditi.«

Seveda so spletni mediji – skupaj z drugimi spletnimi mesti, ki omogočajo uporabniško generirane vsebine – lahko tudi ponudniki storitve gostiteljstva (angl. *hosting*). Po Zakonu o elektronskem poslovanju na trgu (ZEPT-A, 2009) ne odgovarjajo za vsebine uporabnikov, vendar le, če se ne zavedajo njihove protipravnosti. Pri tem se pojavlja vprašanje roka, v katerem morajo odstraniti sporne vsebine (Bogataj Jančič in dr., 2007: 269–271), pa tudi sankcij. Poleg splošne odgovornosti posebni ukrepi v primeru neodstranitve protipravne vsebine, za katero je bil lastnik obveščen (angl. TDN – *take down notice*), niso predvideni, kar ni skladno s sicer implementirano Direktivo Evropskega parlamenta in Sveta (2000/31/ES). Vse to pa je pomembno predvsem za splošna spletna mesta, ki omogočajo gostiteljstva vsebin, saj so (spletni) mediji regulirani že s strogo medijsko zakonodajo.

Pravna stroka je razmeroma enotna, da kaznivost sovražnega govora ne sme biti preširoka, saj bi to vodilo v prizadevanja za priznanje posebnih pravic na podlagi ogroženosti, predvsem pa v povečevanje državne prisile (npr. Teršek, 2007: 597–598). Da sovražni govor prestopi prag kaznivosti, mora po njegovem mnenju priti do neposrednega pozivanja k nasilju (ali protipravnosti), usmerjenem na določeno skupino ljudi, oziroma mora biti v javno objavljenem zapisu prisotna neposredna grožnja za izbruh nasilja. Pred preširokim pravnim razumevanjem sovražnega govora svari tudi Završnik (2006: 69–71). Res pa je, da nekateri menijo (Krivic, 2011), da za tovrstne zožitve in dodatne pogoje za kaznivost v resnici sploh ni pravne podlage.

Ozko razumevanje kaznivega sovražnega govora posredno razberemo tudi iz pravne prakse. Zgolj izražanje diskriminatornih, ksenofobičnih, rasiističnih, homofobičnih, seksističnih in drugih mnenj se v Sloveniji (zaenkrat) praviloma ne preganja. Praksa kaže, da se pregon lahko zgodi le, če kršitelj npr. pripravlja shod ali kako drugače izraža naklep kaznivega dejanja zoper

³ Status (spletne) medija pomeni formalno registracijo in vpis v razvid medijev.

pripadnike ogrožene skupine. Sovražnega govora, ki ustreza tako strogim kriterijem, je izjemno malo; večinoma je usmerjen proti istospolno usmerjenim ali pripadnikom etničnih skupin.

Slovenska policija je v letu 2010 poročala o porastu prijav sovražnega govora. V obdobju 2005–2009 je letno obravnavala 20–30 prijav tovrstnih kaznivih dejanj; slabo polovico je zaključila z ovadbami. V letu 2010 je število obravnavanih primerov naraslo na 66, ovadb pa je bilo 34. Pri tem je bila približno polovica vseh ovadb 2007–2010 povezanih s spletom. Po Rovškovem (2011) mnenju je naraščanje obravnavanih primerov posledica predvsem večje aktivnosti civilne družbe, pri čemer se bodo učinki povečanih aktivnosti Spletnega očesa pokazali šele v končnih statistikah za leto 2011 (skoraj štirikratno povečanje števila prijav), ko je sedem večjih spletnih medijev (Vecer.com, Zurnal24.si, Siol.net, Rtv slo.si, Dnevnik.si, Delo.si, Slonep.net) podpisalo Kodeks o sovražnem govoru (Kodeks, 2010) in v svoje forume namestilo prijavnne gumbe (Spletno oko, 2011).

Pri preiskovanju je zelo velik problem ugotavljanje identitete storilca, ki je pogosto skrit za anonimno IP-številko računalnika ali za skupinsko rabo. Vsekakor pa o nadaljnjem poteku vloženih ovadb (zoper znane ali neznane storilce) odloča tožilstvo, ki zaradi ožjega razumevanja sovražnega govora ovadbe pogosto zavrže oziroma tako usmerja policijo že v pripravi ovadb. Tako je zavrnilo tudi 12 prijav Spletnega očesa (Spletno oko, 2011a), ki jih je pred tem zaključila z ovadbo tudi policija.

Ozko razumevanje velja tudi za sodišča, ki so poleg tega izredno počasna. Ilustrativen je primer spodbujanja nestrpnosti do romske skupnosti na javni televiziji leta 2006. Tožilstvo je odreagiralo izredno hitro, sodišče pa je potrebovalo skoraj pet let do obravnave, kjer je nato primer gladko padel (Primer Piramida: Jelinčič oproščen, 2011). Na tej osnovi nastaja vtis, da bi imeli podobno usodo zelo verjetno tudi številni drugi (medijsko odmevni) primeri, če bi prišli do sodne obravnave, posebej tisti, kjer se sovražni govor pripisuje nasprotni politični strani (npr. Ropac, 2011; Štrajn, 2010; Kolednik, 2011; Demokracija, 2011).

Ena izmed redkih obsodb je sodba Okrajnega sodišča v Lendavi iz leta 2005, ki je obtoženca spoznalo za krivega širjenja nacionalne nestrpnosti⁴ v spletnem forumu in ga obsodilo na pol leta pogojne zaporne kazni (Šesto in sedmo periodično poročilo, 2008). Obsodba nekako odstopa od siceršnje (ozke) pravne prakse, saj najdemo danes na spletu številne zapise, ki so povsem enaki (ali zelo podobni) inkrimiranemu. Res pa je, da tožilstvo in sodišče za vsak primer upoštevata njegove okoliščine in posebnosti.

V primerjavi s kaznivim sovražnim govorom je pravna praksa nesprejemljivega govora (npr. razžalitve, grožnje, obrekovanje ipd.) bistveno bolj

⁴ Inkriminirana navedba je vključena v citirano poročilo, str. 416.

množična in tudi bolj pestra. Še bolj velja to za interno regulacijo neprimerne govora. Osnovne šole omejujejo drugače kot univerza, družinska podjetja drugače kot korporacije, društva drugače kot vojska, mediji drugače kot verske skupnosti. Vsekakor je internih posegov v svobodo komuniciranja veliko, posebej na spletu, kjer je na večjih spletnih medijih sto tisoče komentarjev mesečno (Petkovič, 2011) in dnevno opravijo desetine moderatorskih posegov. Pri tem po obsegu daleč prevladuje neprimerni govor. Nesprejemljivi oziroma sovražni govor, kjer obstaja zakonska osnova za sodno obravnavo, se namreč pojavljata v bistveno manjšem oziroma v minimalnem obsegu.

Empirični del: Sovražni govor med slovenskimi uporabniki interneta

Metodologija

Zanima nas zaznavanje sovražnega govora med splošno populacijo slovenskih uporabnikov interneta, kjer preverjamo hipotezo, da je razumevanje poimenovanja »sovražni govor« neskladno s pojmom kaznivega sovražnega govora.

Razhajanje smo najprej analizirali z več tisoč prijavi prijavni točki Spletno oko, ki je namenjena – poleg spletni otroški pornografiji – izključno prijavam kaznivega sovražnega govora; prijavitelji torej na osnovi prijave pričakujejo sodni pregon. Na prijavnem obrazcu⁵ je tudi izrecno navedeno, da prijava ni namenjena primerom nesprejemljivega ali neprimerne govora.

Od začetka delovanja marca 2007 do novembra 2011 je Spletno oko prejelo 4347 prijav domnevnega sovražnega govora, analiza pa je bila opravljena za 2169 prijav v obdobju januar–avgust 2011. Pri tem smo vsako prijavo razvrstili v kategorije kaznivega, nesprejemljivega ter neprimerne govora (Slika 1). Kriteriji za razvrščanje so bili naslednji:

- uvrstitev v kategorijo potencialno kaznivega sovražnega govora so opravili usposobljeni pregledovalci, ki se kontinuirano usklajujejo s policijo;
- kriteriji za uvrstitev v potencialno nesprejemljivi govor so bili razviti s pravnimi strokovnjaki s področja civilnega prava;
- kriterij za uvrstitev v neprimeren govor je temeljil na praksi spletnih medijev, ki so podpisniki Kodeksa o sovražnem govoru (2010).

Razumevanje sovražnega govora smo analizirali s pomočjo telefonske in spletne ankete. Pri tem smo se osredotočili na tri vsebinske sklope:

- razumevanje poimenovanja »sovražni govor«;

⁵ <http://www.spletno-okno.si>.

- odnos do konkretnih primerov sovražnega, nesprejemljivega in neprimerne govora;
- resnost problematike v primerjavi z drugimi spletnimi nevarnostmi.

Zgornji sklop vprašanj je bil vključen v standardno (reprezentativno in uteženo) telefonsko anketo RIS (Raba interneta v Sloveniji) splošne populacije v septembru 2011 na vzorcu 320 oseb v starosti 15–75 let. Nekateri rezultate smo delno primerjali tudi s podobno raziskavo RIS 2008.

Spletna anketa *Sovražni govor* na slovenskem spletu je bila izvedena med junijem in oktobrom 2011; v njej je sodelovalo 1253 oseb. Poleg treh zgornjih sklopov smo v njej obravnavali tudi odnos do moderiranja, kar sicer presega okvir tega članka in ga zato omenjamo le v sklepi razpravi.

V spletni anketi uteževanje ni bilo izvedeno, saj so tovrstne spletne ankete v osnovi neverjetnostne; respondenti se rekrutirajo sami s pomočjo (spletnih) vabil. Običajno statistično sklepanje iz vzorca na populacijo zato načeloma ni mogoče (Vehovar in Lozar Manfreda, 2008). Ker pa je spletna anketa trajala več mesecev in se široko promovirala (na več kot 100 spletnih mestih), izkušnje projekta RIS kažejo, da se v takih primerih rezultati – kljub neverjetnostnemu vzorcu – ujemajo z reprezentativno sliko intenzivnih uporabnikov interneta. Posledično je v takih vzorcih več mladih, šolajočih in izobraženih. Posebej pozitivne so izkušnje pri ocenjevanju strinjanja (npr. z uporabo ordinalnih lestvic od 1 do 5), ki kažejo izjemno visoko stopnjo ujemanja spletnih in reprezentativnih telefonskih anket. Na drugi strani pa pri ocenjevanju odstotkov izkušnje kažejo, da spletne ankete sicer precenjujejo obseg spletnih aktivnosti, kljub tem pa je razmerje (vrstni red) med pojavi enako kot v reprezentativnih telefonskih anketah.

Analiza prijav sovražnega govora Spletno oko 2011

Analiza prijav domnevnega sovražnega govora je pokazala naslednje:

- v skoraj polovici primerov so prijave *neustrezne*, bodisi neveljavne (20%) bodisi niso neprimerne (23%);
- skupno 15% primerov je *neprimerni govor*, od zmerjanja do žaljivih opazk, npr. zoper nogometni klub ali politično stranko, česar ni mogoče preganjati, čeprav je za uporabnike neprimerna. Sem sodi tudi 9% primerov, kjer gre za jezikovno nesposobnost, npr. kletvice, psovke, opolzke, vulgarne besede in podobno;
- v 15% primerov gre za razžalitve, kar sodi v *nesprejemljivi govor* in se lahko preganja z zasebno tožbo. Podobno velja za 1% primerov, ki jih lahko obravnavamo kot grožnje;
- številne prijave (13%) sicer izpolnjujejo enega od kriterijev 297. člena (širjenje nestrpnosti), vendar brez elementov neposrednega poziva k

nasilju. Čeprav gre zgolj za *neprimerni govor* – ki ga zakonsko ni mogoče preganjati – je to smiselno posebej označiti kot *neprimerni sovražni govor*. Dodati velja, da večina večjih spletnih medijev na osnovi internih pravil tovrstno komuniciranje sistematično odstranjuje (podobno kot nesprejemljivi in kaznivi sovražni govor);

- le 81 enot ali 3% vseh prijav je izpolnjevalo vse kriterije za potencialno *kaznivi sovražni govor* in so bile posredovane tudi policiji.

Anketna raziskava o zaznavanju sovražnega govora v splošni populaciji

V telefonski anketi RIS 2011 so respondenti najprej na lestvici 1–5 ocenjevali resnost potencialnih nevarnosti na internetu. Izstopa otroška pornografija (povprečna ocena 4,5), zloraba zasebnosti (4,2), zasvojenost (4,2), finančne goljufije (4,1) ter nadlegovanje (4,1). Razmeroma visoko (4,0) – višje kot npr. piratstvo, avtorske pravice, prestrazanje elektronske pošte, spletne igralnice (vse pod 4,0) – je ocenjen tudi »sovražni govor in pozivanje k nasilju«. Čeprav ne gre za povsem točno opredelitev kaznivega sovražnega govora, rezultati jasno kažejo izjemno visoko zaskrbljenost javnosti.

Ženske zaznavajo vse nevarnosti bolj resno, vključno s sovražnim govorom (ženske 4,2, moški 3,9). Mlajši so v splošnem manj zaskrbljeni, minimalen vpliv pa ima izobrazba in zaposlitveni status. V primerjavi s podobno raziskavo 2008 (Raba interneta v Sloveniji, 2008) je v letu 2011 resnost problemov ocenjena višje, kar velja tudi za sovražni govor (povečanje od 3,8 na 4,0).

Oglejmo si razumevanje poimenovanja »sovražni govor« (Tabela 1).

Tabela 1: NA KAJ POMISLITE, KO NEKDO OMENI IZRAZ »SOVRAŽNI GOVOR«? (MOŽNIH JE VEČ ODGOVOROV)

Navedba	Odstotek (%)	
	Splet	Telefon
Nekdo je javno spodbujal nasilje zoper določeno skupino ljudi.	65	45
Nekdo je javno izražal sovraštvo do druge osebe.	59	37
Nekdo je žalil drugo osebo.	37	24
Nekdo je grozil drugi osebi.	33	21
Uporaba neprimerne besednjaka, ki sicer ni uperjen zoper druge osebe	21	17

Vir: Spletna anketa »Sovražni govor na slovenskem spletu«, junij 2011–oktober 2011, n = 1167, telefonska anketa RIS, september 2011, n = 302.

Odgovor: »Nekdo je javno spodbujal nasilje zoper določeno skupino ljudi,« ki kot edini ustreza pravni definiciji kaznivega sovražnega govora, je sicer izbralo največ respondentov (spletna anketa 65%, telefonska anketa 45%), kljub temu pa je odstotek zelo nizek.

Na drugi strani razmeroma veliko respondentov kot sovražni govor razume sovražnost do druge osebe, žalitve in uporabo nespodobnega govora. Na spletu so odstotki bistveno večji, vendar konsistentno v istem razmerju, predvsem zaradi večje kompetentnosti respondentov (višja izobrazba, intenzivnejši uporabniki).

Tabela 2: V KOLIKŠNI MERI VAS MOTIJO NASLEDNJE SPORNE OBLIKE GOVORA NA SPLETU? (OCENITE NA SKALI 1–5, KJER 1 POMENI »SPLOH ME NE MOTI«, 5 PA »ZELO ME MOTI«)

Oblika sporne oblike govora	Povprečje	
	Splet	Telefon
Grožnje (npr. »Župan mesta XXX, pazi se, čakal te bom pred hišo in te ubil!«)	4.2	4.3
Javno spodbujanje sovraštva zoper določene skupine ali njihove pripadnike (Rome, istospolne usmerjene, Hrvate idr.)	4.0	4.3
Žaljivke (npr. »Nisi samo bebec, ampak si resnično en retardiran idiot.«)	3.8	3.9
Neprimerne in vulgarne besede (npr. XXXXX, YYYYY)	3.3	3.8

Vir: Spletna anketa »Sovražni govor na slovenskem spletu«, junij 2011–oktober 2011, n = 1167, telefonska anketa RIS, september 2011, n = 302.

Respondenti so v spletni anketi (na lestvici 1–5) ocenjevali tudi resnost spornih oblik komuniciranja (Tabela 2). Najbolj moteče so grožnje (4,2), sledi javno spodbujanje sovraštva zoper določene skupine prebivalstva (4,0). Nekoliko manj jih motijo žaljivke (3,8), še manj pa raba neprimernih besed (3,3). Pri moških je bilo strinjanje glede neprimernih besed, ki so bile v anketi eksplicitno navedene,⁶ celo pod 3,0 (2,8). Skoraj povsem enaki so bili rezultati tudi v telefonski anketi (Tabela 2); izjema v telefonski anketi je večja občutljivost na neprimerne besede, kar je najverjetneje posledica višje starosti respondentov.

Razprava

V članku smo sporno komuniciranje strukturirali v neprimerni, nesprejemljivi in (kaznivi) sovražni govor, nato pa v empiričnem delu preverjali hipotezo o nerazumevanju (kaznivega) spletnega sovražnega govora med slovenskimi uporabniki interneta. Povzemamo glavne ugotovitve:

- Analiza prijav točki Spletno oko je potrdila raziskovalno hipotezo. Samo 3% vseh prijav namreč sodi v potencialno kaznivi sovražni govor. Najbolj kritičnih je 13% prijav, ki sicer ustrezajo kriteriju spodbujanja sovraštva

⁶ Vprašanje Q2 (Sovražni govor na slovenskem spletu, 2011).

in nestrpnosti do družbenih podskupin, vendar manjka neposreden poziv k nasilju. Ostale prijave se nanašajo na nesprejemljivo in neprimerno komuniciranje ali pa v njih ni bilo elementov spornega izražanja.

- Hipotezo je potrdila tudi anketna raziskava med uporabniki interneta, ki v sovražni govor zelo pogosto vključujejo nesprejemljivo in neprimerno komuniciranje, kar tudi pomeni, da obstajajo v javnosti bistveno prevelika pričakovanja o poseganju države.
- Na drugi strani uporabniki pri besedni zvezi sovražni govor ne razumejo njegove osrednje prvine – le 45 % namreč s tem razume spodbujanje nestrpnosti in nasilja do družbenih podskupin. Ker uporabniki s tem zgolj odlikujejo prevladujoči način uporabe tega pojma na spletu in v medijih, je očitno, da je večinska javna raba zveze sovražni govor neustrezna.
- Sporne oblike komuniciranja zelo motijo uporabnike interneta, posebej to velja za sovražni in nesprejemljivi govor, pa tudi za velik del neprimerne govora. Ali je ta zaskrbljenost realna, upravičena in gre torej za resen družbeni problem ali pa je nepotrebna, umetno generirana in gre za obrobno vprašanje, je stvar razprave, vsekakor pa je nesporno, da uporabnike moti.

182

V raziskavi smo torej ugotovili precejšnje nerazumevanje sovražnega govora na slovenskem spletu. Oglejmo si možne pristope za izboljšanje tega razumevanja in tudi za zmanjšanje obsega spornega komuniciranja.

Najprej je treba izpostaviti določeno neuskkljenost med ureditvijo, ki široko opredeljuje sovražni govor, ter pravno prakso, ki je bistveno ožja, za kar po mnenju nekaterih pravnikov (Krivic, 2011) sploh ni pravne podlage. Obstaja tudi občasna neuskkljenost med policijo na eni ter tožilstvi in sodišči na drugi strani.

Pravna praksa, ki upošteva ozko interpretacijo, tudi pomeni, da izražanje nestrpnosti proti prizadetim skupinam – v primerih, ko ni znakov neposrednega poziva k fizičnem nasilju – pravno sploh ni uravnavano. Državljanec to očitno zelo moti, saj množične prijave kažejo, da ukrepanje pričakujejo tudi v takih primerih, še posebej, ker to v 63. členu navaja tudi ustava: »Protiustavno je vsakršno spodbujanje k narodni, rasni verski ali drugi neenakopravnosti ...«. Ustava torej izključuje *vsakršno* spodbujanje nestrpnosti, brez dodatnih pogojev, in podobno ni izrecno naveden dodatni pogoj niti v členu 297. Velik del spornega izražanja, za katerega pravna praksa kaže, da se ne obravnava kot kazniv sovražni govor, je za državljane očitno nesprejemljiv, in ne zgolj neprimeren, zato pričakujejo ukrepanje. To je mogoče doseči bodisi z razširitvijo ureditve – kar bo že urejal Zakon o spremembah in dopolnitvah Kazenskega zakonika, 2011, ki stopi v veljavo aprila 2012 – bodisi (in predvsem) pa z drugačno pravno prakso. Načeloma je mogoče

razviti tudi alternativne pravne pristope za obravnavo nesprejemljivega komuniciranja (npr. obravnava kot prekršek).

Če se bo trenutno stanje nadaljevalo ter ne bo vzpostavljena širša in usklajena pravosodna obravnava sovražnega komuniciranja, pa je treba vse to razumeti pač kot ceno za svobodo govora. Z nekoliko poenostavitve je to tudi stališče ožje pravne stroke s tega področja, ki meni, da je praksa v Sloveniji povsem primerljiva z razvitimi državami, bistveno širša obravnava pa bi težko vzdržala presojo pred Evropskim sodiščem za človekove pravice⁷ (npr. Teršek, 2011; Jaklič, 2011).

Obenem je treba omeniti, da v bodoče morda obstoječi ozki pristop ne bo več zadoščal; predvsem zaradi naraščajoče nestrpnosti do tujcev, ki npr. v Nemčiji že rojeva fizično nasilje, pa tudi zaradi omenjene tragedije na Norveškem.

Regulacija sovražnosti, nestrpnosti in spodbujanja nasilja je vsekakor izjemno kompleksno družbeno vprašanje (Kuhar in Autor, 2008), ki ga ni mogoče zreducirati zgolj na pravno dimenzijo. Razteza se od kulture jezika in neformalnih norm obnašanja, pa vse do občutljivih vprašanj demokracije, tolerance in nevarnosti zlorab za strankarska obračunavanja ali celo v politične namene, kot je bilo to v primeru verbalnega delikta v nekdanji Jugoslaviji (Kovač, 2010). Nerealno je pričakovati, da se vse to lahko uredi zgolj z zaostrenim kazenskim pregonom, čeprav je konsistentna pravna ureditev seveda nadvse pomembna. Kljub težavam, ki jih prinaša ozko razumevanje področja kazenskega pregona sovražnega govora, ima namreč manjše vmešavanje države tudi dobre strani.

Sodobne družbe imajo na voljo številne mehanizme, preden se kazenski pregon uporabi kot skrajno sredstvo. Tako je upravičeno pričakovati, da bo npr. državni zbor znal sam – brez pomoči policije, tožilstva in sodišča – poskrbeti, da v razpravah ne bo spornega komuniciranja. Samoregulacijo in proaktivno opredeljevanje upravičeno pričakujemo tudi od drugih političnih akterjev in nevladnih organizacij, ki lahko po izkušnjah iz ZDA (npr. Henry, 2009) pomembno pripomorejo k oblikovanju institucionalnih okvirov za urejanje sovražnega govora na spletu. Podobno velja za reguliranje sovražnega govora v drugih družbenih podsistemih, posebej v medijih (npr. Prodnik, 2011; Splichal, 2010).

Pri regulaciji v medijih je treba ponovno omeniti Kodeks novinarjev Slovenije (2011), kjer je osrednje praktično vprašanje predvsem vzpostavitev učinkovitega sistema nadzora. Aktivnosti Spletnega očesa, ki je med sedmimi podpisniki Kodeksa (2010) opravilo več raziskav, so sicer pokazale, da se spletni mediji dobro zavedajo kaznivega sovražnega govora in tudi nesprejemljivega komuniciranja; oboje razmeroma dosledno tudi odstranjujejo. Več

⁷ Podrobnosti o delovanju so na www.echr.coe.int.

težav – predvsem zaradi velikega obsega, pa tudi zaradi širokega spektra – je pri moderiranju neprimernega komuniciranja. Kljub temu so si obstoječe moderatorske prakse presenetljivo podobne, čeprav se razvijajo neodvisno. Razlike nastajajo pri naprednih praksah (Spletno oko, 2011b), posebej pri večjih spletnih medijih, kjer so pomembni poslovni vidiki. Spletni komentariji namreč poživijo spletno mesto in prinašajo dodano vrednost, hkrati pa lahko sprožijo povečanje spornih vsebin, ki nižajo kakovost, odvrtaajo resne uporabnike, kvarijo ugled in prinašajo tveganje za tožbe (Kvas in Savič, 2007). Ker kakovostno moderiranje na drugi strani povzroča visoke stroške, mediji poiščejo ravnotežje za svoj pristop k moderiranju skladno s svojim poslanstvom in specifičnim poslovnim modelom.

Omenjenih sedem podpisnikov Kodeksa sovražnega govora (2010) seveda ne predstavlja celotnega slovenskega spleta, kljub temu pa gre za glavnino največjih splošnih novičarskih portalov. Pri tem je treba upoštevati, da je raziskava *Sovražni govor na slovenskem spletu* (2011) pokazala, da prav največji novičarski portali (24ur.com, Pozareport.si, RTVSLO.si, Zurnal24.si, Siol.net, Delo.si, Dnevnik.si, Vecer.si) najpogosteje gostijo oblike spornega komuniciranja. Manjša in specializirana spletna mesta (npr. Slo-Tech, Kulinarika, Med.over.net, Cosmopolitan) lažje tvorijo spletne skupnosti (Vehovar in dr., 2010) in vzpostavijo normativne okvire za samoomejevanje spornih oblik komuniciranja (Petrič in Petrovčič, 2008: 50–51).

Večje formalno ali neformalno poenotenje minimalnih standardov spletnega moderiranja bi bilo zato koristno, ne glede, kdo in kako bi to izpeljal. Uporabniki bi naleteli na usklajen moderatorski pristop na vseh (večjih) spletnih mestih in hitreje razvili občutek za kršitve ter s tem zmanjšali potrebo po moderiranju. V prid poenotenja govori tudi obstoječa konvergenca moderatorskih praks in visoko strinjanje uporabnikov interneta o mejnih primerih spornega komuniciranja.

Odnos spletnih medijev je tesno povezan tudi s samoregulacijo kot tretjim pristopom za oženje neskladja pri razumevanju in manjšanju sovražnega govora. V tem okviru velja navesti, da je več kot desetina uporabnikov, ki objavljajo spletne komentarje, že bila »žrtev« moderatorskih posegov (*Sovražni govor na slovenskem spletu*, 2011), kar kaže na pogostnost moderiranja.⁸ Preseneča prostodušno priznanje večine (59%) »kršilcev«, da je bil poseg proti njim pravzaprav upravičen. Če k temu dodamo že omenjeno visoko soglasje o neprimernosti mejnih primerov spornega komuniciranja ter dodatno dejstvo iz omenjene raziskave, da bi več kot polovica uporabnikov v primeru sovražnega govora proaktivno ukrepala (opozorila, prijavila), govori vse to o zdravem samozavedanju in velikem potencialu samoregulacije spletnega prostora. Omenjena raziskava tudi kaže, da je prijava

⁸ Pogojno bi to lahko imenovali tudi (*interno*) cenzuriranje spletnih vsebin.

policiji na zadnjem mestu med možnimi ukrepi, daleč za samoomejevanjem oziroma interno regulacijo znotraj medija in tudi daleč za prijavo Spletnemu očesu. Negovanje, spodbujanje in razvoj tega potenciala je – ob ustrezni pravni ureditvi – zato najprimernejša pot k omejevanju spornega komuniciranja (glej Henry, 2009).

Če naj bi večjo vlogo v razumevanju, presojanju in reguliranju sovražnega govora odigrali uporabniki, pa se to ne more zgoditi samo od sebe. Za krepitev »digitalnega državljanstva« – kot to imenujeta Keats Citron in Nortoni (2011: 1446) – je namreč treba povečati dejavnosti celotne družbe. To vključuje formalno izobraževanje (npr. vzgoja za spletne medije), predvsem pa večja prizadevanje vseh vpletenih institucij, državnih organov, nevladnega sektorja ter medijev za poenoteno razumevanje (kaznivega) sovražnega govora. V tem okviru bi bilo uporabo zveze sovražni govor smiselno zožiti zgolj na *potencialno kaznivi sovražni govor*, nekatere oblike spornega komuniciranja pa dosledno preimenovali, npr. v neprimerni govor. S tem bi jasno pokazali, da ne gre za problem, za katerega so potrebni policija, tožilstvo in sodišče, ampak gre za širše vprašanje odnosa družbe do tolerance in strpnosti. Hkrati s tem bi veljalo poenotiti tudi razumevanje pravnega instituta sovražnega govora ter zmanjšati njegovo morebitno zlorabo.

Opisano problematiko bi bilo smiselno tudi natančneje raziskati, predvsem z umestitvijo spornega komuniciranja na slovenskem spletu v mednarodne okvire. Pogosto se namreč – brez empiričnih argumentov – ustvarja vtis, da imamo v tem pogledu nenavadne ali celo izjemne razmere. Raziskati bi tudi veljalo, kateri neformalni okviri – in tudi formalni organizacijski komunikacijski pristopi – so najbolj primerni za (1) razvoj pozitivnega družbenega odzivanja na primere spornega komuniciranja, za večje (2) oblikovanje družbene etike ter za (3) ustrezno vzpostavitev družbenega konsenza o meji med preobčutljivostjo na eni in netoleranco na drugi strani. Preobčutljiv, netoleranten ali drugače neustrezen (npr. nestrpen, neodločen, ignorantski, pretiran, hujskaški, spolitiziran, nestrokovno ...) odziv na nestrpnost namreč lahko probleme zgolj stopnjuje, namesto da bi jih reševal. Podobno lahko deluje tudi neusmerjeno zgražanje nad nestrpnostjo in posplošeno pozivanje k toleranci.

Če zaključimo, smo v članku pokazali, da je razumevanje sovražnega govora na slovenskem spletu med uporabniki interneta razmeroma neustrezno. To lahko razumemo kot odraz težav, ki jih ima slovenska družba z razumevanjem svobode in tolerance, pa tudi s pravno ureditvijo oziroma pravno prakso na tem področju. Hkrati pa je to lahko tudi spodbuda za iskanje ustreznega družbenega odziva na pojave nestrpnosti do družbenih podskupin. Ob tem se je seveda treba zavedati, da jedro problematike ni v internetu, ki na to področje vnaša zgolj nekoliko več dinamike in nekaj (pomembnih) specifičnosti, saj »... sovražni govor ni (bolj) razširjen zaradi interneta, ampak s pomočjo interneta« (Splichal, 2010).

LITERATURA

- Allport, Gordon W. (1954): *The Nature of Prejudice*. Cambridge: Addison-Wesley Publishing Company, Inc.
- Bogataj Jančič, Maja, Boštjan Makarovič (ur.), Janez Toplišček (ur.), Goran Klemenčič in Klemen Tičar (2007): *Pravni vodnik po internetu*. Ljubljana: GV Založba.
- Cox, Oliver C. (1948/1959): *Caste, class, & race: a study in social dynamics*. New York: Monthly Review Press.
- Crnkovič, Marko (2011): Internet - to so drugi. Dostopno na <http://www.delo.si/clanek/140961>, 19. 2. 2011.
- Demokracija (2011): <http://www.demokracija.si/slovenija/politika/9304-zakaj-ni-nataa-pirc-musar-vloila-kazenske-ovadbe-zoper-toneta-fornezzija-tofa>, 14. 12. 2011.
- Direktiva 2000/31/ES Evropskega parlamenta in Sveta. Ur. l. ES, št. L 178, 17. 7. 2000. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0031:SL:NOT>, 18. 11. 2011.
- Erjavec, Karmen, Sandra Bašič Hrvat in Barbara Kelbl (2000): *Mi o Romih: Diskriminatorni diskurz v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Open Society Institute.
- Hanžek, Matjaž (2007): When will words become actions? Dostopno na: <http://www.eurozine.com/articles/2007-07-20-hanzek-en.html>, 28. 10. 2011.
- Henry, Jessica S. (2009): Beyond free speech: novel approaches to hate on the Internet in the United States. *Information & Communications Technology Law* 18 (2): 235-251.
- Horvat, Marjan (2011): Sovražni govor: Prepoved ali spopad z njim? Na preizkušnji sta demokracija in svoboda. Dostopno na: <http://www.mladina.si/86854/sovrazni-govor/>, 28. 10. 2011.
- Jaklič, Klemen (2011) v oddaji *Pogledi Slovenije*, RTVSLO. Dostopno na <http://tvslo.si/#ava2.123361500>, 15. 12. 2011.
- Kazenski zakonik (KZ-1). Ur. l. RS 55/2008. Dostopno na: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200855&stevilka=2296>, 13. 10. 2011.
- Keats, Citron, Danielle in Helen Norton (2011): *Intermediaries and Hate Speech: Fostering Digital Citizenship for our Information Age*. *Boston University Law Review* 91: 1435-1484.
- Keber, Tina (2011): Kako preprečiti sovražni govor na internetu? Dostopno na <http://www.delo.si/clanek/138879>, 18. 10. 2011.
- Kodeks (2010): *Kodeks regulacije sovražnega govora na spletnih portalih*. Dostopno na <https://www.spletno-oko.si/c/782/Kodeks/?preid=782>, 13. 12. 2011.
- Kodeks novinarjev Slovenije (2011): *Novinarsko častno razsodišče*. Dostopno na <http://novinar.com/wordpress/kodeks/>, 28. 11. 2011.
- Kogovšek, Neža in Brankica Petković (2007): *O diskriminaciji. Priručnik za novinarke in novinarje*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kolednik (2011): Sklep tožilke: V Godničevi izjavi o Barbarinem rovu ni elementov sovražnega govora. Dostopno preko: <http://www.rtvsl.si/slovenija/sklep-tozilke-v-godnicevi-izjavi-o-barbarinem-rovu-ni-elementov-sovraznega-govora/272794>, 14. 12. 2011.

- Kovač, Stanislav (2010): Ministrica Majda Širca oživlja verbalni delikt. Dostopno na: http://kupid.com/-forum/_vt.php?t=24743, 28. 11. 2011.
- Kuhar, Roman (2009): Na križiščih diskriminacije: večplastna in intersekcijska diskriminacija. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kuhar, Roman in Sabina Autor (ur.) (2008): Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 06 – Media Watch. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Krivic, Matevž (2011): Sovražni govor in tretji kriterij. Dostopno na: <http://www.delo.si/mnenja/gostujoce-pero/sovrazni-govor-in-tretji-kriterij.html>, 21. 12. 2011.
- Kvas, Barbara in Domen Savič (2007): Spletne forume zapirajo, mar ne? Dostopno na: <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/28/internet/>, 13. 10. 2011.
- Leskošek, Vesna (2005): Uvod: Med nestrpnostjo in sovraštvom. V Vesna Leskošek (ur.), *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*, 9–19. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Mekina, Borut (2011): Slovenija po Breviku. Dostopno preko: <http://www.mladina.si/86853/slovenija-po-breiviku/>, 20. 11. 2011.
- Mill, John Stuart (1859/1994): O svobodi. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze.
- Motl, Andrej (2009): Sovražni govor v slovenskih medijih na spletu. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Okvirni Sklep Sveta 2008/913/PNZ z dne 28. novembra 2008 o boju proti nekaterim oblikami in izrazom rasizma in ksenofobije s kazensko-pravnimi sredstvi (2008). Dostopno na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008F0913:SL:HTML>, 20. 12. 2011.
- Petkovič, Blaž (2011): Komentatorji brez ustreznega nadzora. Dnevnikov Objektiv. Dostopno na: http://www.dnevnik.si/objektiv/v_objektivu/1042485290, 20. 11. 2011.
- Petrič, Gregor in Andraž Petrovčič (2008): Strukturni in upravljavski dejavniki družbene kohezije, zaupanja in participacije v spletnih skupnostih. *Družboslovne razprave* 24 (58): 45–67.
- Primer Piramida: Jelinčič oproščen (2011): Dostopno na: <http://www.rtvlo.si/slovenija/primer-piramida-jelincic-oproscen/248588>, 13. 10. 2011.
- Prodnik, Jernej (2011): Ne spletna, ampak družbena nestrpnost: o nestrpnosti na spletu je mogoče govoriti le kot o nestrpnosti v družbi. Dostopno na: <http://www.mladina.si/53059/ne-spletna-ampak-druzbena-nestrpnost/>, 12. 12. 2011.
- Ropac, Iva (2011): Zaradi primerjave z nacistom Branko Grims toži Mladino. Dostopno prek: <http://www.delo.si/novice/kronika/zaradi-primerjave-z-nacistom-branko-grims-tozi-mladino.html>, 10. 10. 2011.
- Rovšek, Jernej (2011): Ali je sovražni govor sploh mogoče omejiti? Dostopno na: <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/39/sovrazni/>, 13. 10. 2011.
- Sovražni govor na slovenskem spletu (2001) – Sumarnik raziskave. Dostopno na: <http://www.1ka.si/admin/survey/AnalysisArchive.php?anketa=6156&aid=484>, 10. 10. 2011.
- Spletno oko (2011a): Statistika. Dostopno na: <http://www.spletno-oko.si/index.php?fl=0&p1=603&p2=573&p3=702&id=702>, 1. 10. 2011.

- Spletno oko (2011b): Prakse moderiranja spletnih portalov podpisnikov Kodeksa o sovražnem govoru. Interno gradivo Spletno oko, FDV.
- Splchal, Slavko (2010): Sovražni govor na internetu: zahteve po strožjem nadzoru internetnih strani niso utemeljene. Dostopno na: http://dnevnik.si/tiskane_izdaje/objektiv/1042346300, 12. 12. 2011.
- Splošna deklaracija človekovih pravic – Universal Declaration of Human Rights. Dostopno na: <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=102>, 13. 10. 2011.
- Šesto in sedmo periodično poročilo Republike Slovenije o uresničevanju Mednarodne konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije. Dostopno na: http://www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/Zunanja_politika/CP/Zbornik/VI_CERD_-_sesto_in_sedmo_periodicno_porocilo.pdf, 20. 10. 2011.
- Štrajn, Darko (2010): Razprava ob družinskem zakoniku pokazala na odkrito diskriminacijo in sovražni govor. Dostopno na: http://www.libakademija-drustvo.si/sl/informacija.asp?id_meta_type=44&id_informacija=268, 20. 10. 2011.
- Teršek, Andraž (2007): Svoboda izražanja: v sodni praksi Evropskega sodišča za človekove pravice in slovenski ustavnosodni praksi. Ljubljana: Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope.
- Teršek, Andraž (2011): v oddaji Odmevi, RTVSLO. Dostopno na <http://tvsl.si/#ava2.123282028>, 14. 12. 2011.
- Turkle, Sherry (1995): *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon & Schuster.
- Van Dijk, Teun A. (2000): *New(s) Racism: A Discourse analytical approach*. V Simon Cottle (ur.), *Ethnic minorities and the media; changing cultural boundaries*, 33–49. Buckingham: Open University Press.
- Varuh človekovih pravic (2008): Letno poročilo Varuha človekovih pravic Republike Slovenije za leto 2007. Dostopno na: http://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/lp/VCP-LP07-splet.pdf, 13. 10. 2011.
- Varuh človekovih pravic (2009): Letno poročilo Varuha človekovih pravic Republike Slovenije za leto 2008. Dostopno na: http://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/lp/Varuh_LP-2008.pdf, 13. 10. 2011.
- Vehovar, Vasja in Katja Lozar Manfreda (2008): *Overview: Online surveys*. V: Nigel Fielding (ur.), *The Sage Handbook of Online Research Methods*, 177–194. Los Angeles: Sage.
- Vehovar, Vasja in Lija Mihelič (2011): *Sovražni govor: kazniva, nesprejemljiva ali neprimerna komunikacija? Piar na Kvadrat 6 (15): 26–28*.
- Vehovar, Vasja, Tina Činkole, Andraž Petrovčič in Saša Mašič (2010): *Raba interneta v Sloveniji – Spletne skupnosti 2010 (# 93)*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vidic, Matjaž (2011): *Ekstremizmi na internetu*. Magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Walker, Samuel (1994): *Hate speech: The History of an American Controversy*. Lincoln, London: University of Nebraska Press.
- Zakon o elektronskem poslovanju na trgu (ZEPT-A). Ur. l. RS 79/2009. Dostopno na: <http://www.uradni-list.si/1/content?id=73791>, 13. 10. 2011.

Zakon o medijih (ZMed-UPB1). Ur. l. RS 110/2006. Dostopno na: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2006110&stevilka=4666>, 13. 10. 2011.

Zakon o spremembah in dopolnitvah Kazenskega zakonika (KZ-1B). Ur. l. RS 91/2011. Dostopno na: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=201191&stevilka=3913>, 20. 11. 2011.

Završnik, Aleš (2006): Regulacija sovražnega govora: kriminološki in kazensko-pravni vidik. *Dialogi* 42 (5-6): 51-73.